

نگاهی گذرا به تاریخ مدارس دختران در ایران

مقاله

● سعید وزیری*

اشاره

زنان نیمی از جوامع انسانی را تشکیل می دهند و قطعاً توسعه و عقب ماندگی جوامع بستگی به نحوه تفکر و نگرش و آموزش این قشر عظیم و تاثیرگذار دارد. سبک زندگی خانواده ها بستگی به آموزش دختران و آموزش زنان و در واقع آموزش مادران آینده دارد توسعه اجتماعی و اقتصادی با توسعه فرهنگی و با ابزار آموزش امکان پذیر است. بنابراین بررسی تاریخ آموزش دختران یکی از موضوعات این فصلنامه است که در این شماره و شماره های آینده به آن خواهیم پرداخت. این مقاله برگرفته از کتابی با همین نام است که توسط همین نویسنده قبلاً چاپ و منتشر شده است.

مقدمه

نخستین مدرسه به شیوه جدید در نهم دی ماه ۱۳۳۱ش، برابر با پنجم ربیع الاول سال ۱۲۶۸ق، با نام «دارالفنون» در تهران با حضور معلمان اروپایی و ایرانی آغاز به کار کرد. اما نخستین مدرسه ابتدایی را حاج میرزا حسن رشديه در تبریز تأسیس کرد و سپس با یاری امین الدوله در تهران فعالیت خود را آغاز کرد. این موضوع مصادف بود با ترور ناصرالدین شاه با تیری که از طپانچه میرزا رضا کرمانی رها شد و قلبش را از کار انداخت، اما در مقابل، قلب تپنده علاقه مندان به دانایی و آزادی آهنگی منظم یافت.

اولین مدرسه ابتدایی پسران در سال ۱۲۷۵ش. برابر با ۱۳۱۵ق. تأسیس شد و این تاریخ درست ۴۷ سال پس از افتتاح دارالفنون تهران بود. در حقیقت دارالفنون ۴۷ سال به فعالیت فرهنگی خود ادامه داد و در این مدت دانشجویان بسیاری که از مدرسه فارغ التحصیل شده بودند به اروپا رفتند و در آنجا در رشته های طب و نجوم و ریاضی ادامه تحصیل دادند و در این رشته ها صاحب نظر شدند. با وجود این، در تمام این سال ها یک مدرسه ابتدایی برای

* نویسنده و پژوهشگر حوزه تاریخ تعلیم و تربیت

آموزش عمومی در
کشور وجود نداشت
و دانش‌اندوزی
فقط برای فرزندان
اشراف، اعیان و
شاهزادگان بود

پسران وجود نداشت تا چه رسد به دختران که از ملازمان همیشگی خانه بودند. ساده‌تر اینکه آموزش عمومی در کشور وجود نداشت و دانش‌اندوزی فقط برای فرزندان اشراف، اعیان و شاهزادگان بود. نگاهی به زندگی زنان شاعر، ادیب، منجم و عارف، که گاهی نامشان را در جُنگ‌ها و تذکره‌ها می‌بینیم، نشان می‌دهد که این زنان نامور در خانواده‌هایی مُتعیین بالیده‌اند. اما پس از آنکه دختران همین اشراف و اعیان با کتاب و روزنامه و زندگی مردم اروپا آشنا شدند باورشان شد که با همه رفاه مادی که دارند موقعیت و جایگاه واقعی خود در جامعه ندارند. تنها دلخوشی‌شان این است که «کبوتر حرم» خطاب شوند. از این‌روست که می‌بینیم از بین همین زنان مرفه زمزمه‌های آزادی‌خواهی و تأسیس مدارس جدید برای دختران به گوش می‌رسد و کم‌کم خودشان پیشقدم می‌شوند. برخی از آنان تمام عمرشان را وقف مبارزه کردند تا درهای دانش و دانایی را به روی همه دختران باز کنند. در اینجا مختصراً به تاریخ تأسیس مدارس دختران در ایران، از آغاز تا ۱۳۱۷ ش، نظری می‌اندازیم.

۱. مدرسهٔ أم المدارس

در سال ۱۲۸۰ ش، نخستین مدرسهٔ دخترانهٔ ایران با نام «ام‌المدارس» در تهران و به همت مه‌رتاج رخشان، دختر میرزا محمدباقر رضوی معروف به امام‌الحکما، تأسیس شد. مه‌رتاج رخشان نخستین دختر مسلمان است که یک سال پیش از صدور فرمان مشروطه از مدرسهٔ امریکایی‌ها دیپلم خود را دریافت کرد (برای آگاهی بیشتر دربارهٔ این مدرسه و مؤسس آن، نک: مجلهٔ رشد معلم، ش ۶، اسفند ۱۳۹۲؛ نیز کتاب خاتون معارف، تهران: نشر کوشش پاینده). این مدرسه زمانی تأسیس شد که هنوز فرمان مشروطه صادر نشده بود.

۲. مدرسهٔ عفاف

طوبی رشدیه همسر میرزا حسن رشدیه بود. او را باید از زنان فرهنگ‌دوست و فعال دانست. این زن فرهنگ‌دوست که به سوادآموزی به شیوهٔ جدید باور داشت، در سال ۱۳۲۱ق/ ۱۲۸۲ ش، در قسمتی از خانهٔ مسکونی خود مدرسه‌ای با نام «پرورش» بازگشایی کرد. این مدرسه فقط چهار روز فعالیت کرد؛ زیرا به دستور مأموران حکومتی تابلو مدرسه را پایین کشیدند و مدرسه تعطیل شد. اما وی از پاننشست و چند سال بعد مدرسهٔ دیگری به نام «عفاف» تأسیس کرد.

این اقدامات رفته‌رفته مورد توجه وزارت معارف قرار گرفت و سرانجام مجوز تأسیس چهار مدرسهٔ دخترانه از سوی وزارت معارف به نام خانم طوبی رشدیه صادر شد.

۳. مدرسهٔ مخدرات

دُرّه‌المعالی دختر ربابه مرعشی و سیدعلی شمس‌المعالی، پزشک مخصوص ناصرالدین‌شاه، بود. او در سال ۱۳۲۲ق/ ۱۲۸۳ ش، در محلهٔ عرب‌های تهران، مدرسهٔ

«مخدرات اسلامی» را تأسیس کرد. پس از آنکه دانش‌آموزان زیاد شدند، محل مدرسه را به خیابان پامنار، کوچهٔ صدراعظم نوری، منتقل کرد. همچنین درهٔ المعالی در سال ۱۳۰۲ش مدرسهٔ دیگری به نام «درهٔ المدارس» در کوچهٔ ناظم‌الدوله، پشت مدرسهٔ سپهسالار، با هزینهٔ خود تأسیس کرد و هرگز حاضر نشد بابت تحصیل از شاگردان پولی دریافت کند. وی بر اثر سکت قلبی درگذشت و بنا به وصیتش او را در منزل خودش به خاک سپردند.

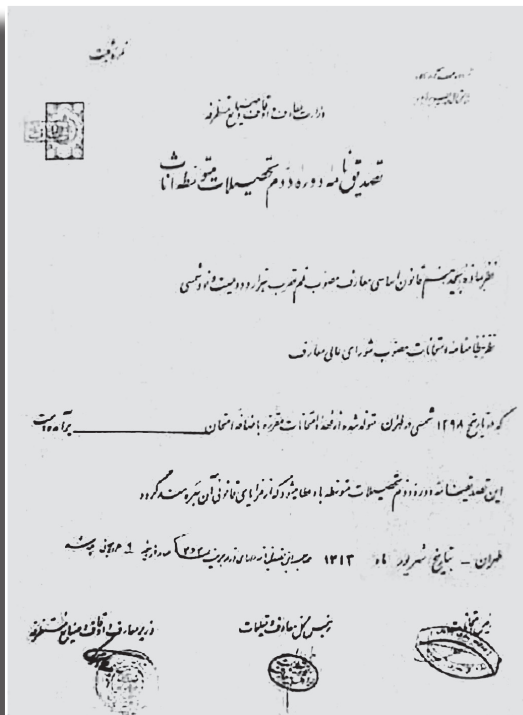
۴. مدرسهٔ آزرم

پس از مرگ درهٔ المعالی، دختر او، شمس الضحی، عهده‌دار مدیریت مدرسهٔ «درهٔ المدارس و مخدرات» را عهده‌دار شد که در خانواده‌ای فرهنگی پرورش یافته بود. در پایان تحصیلات، در حالی که حدود هجده سال داشت، مدیریت مدرسهٔ «درهٔ المدارس» را، که به همت مادرش تأسیس شده بود، به عهده گرفت و آن را توسعه داد. وی در سال ۱۳۱۲ش. نام مدرسه را به «آزرم» تغییر داد. او همهٔ عمر را به خدمات آموزشی گذراند، اما در گیرودار جنگ جهانی دوم و مشکلات اجتماعی و اقتصادی، مدرسه را به وزارت معارف واگذار کرد.

۵. دبستان دوشیزگان

یک سال از فرمان مشروطه نگذشته بود که بی‌بی‌خان وزیران در اول صفر ۱۳۲۵ ق/ ۱۲۸۵ش. دبستان «دوشیزگان» را تأسیس کرد. برابر آماري که از سالنامه‌های وزارت معارف به دست آمده است از آغاز مشروطه تا سال ۱۲۹۷ش بیش از ده مدرسهٔ دولتی و ۲۴ مدرسهٔ غیردولتی در تهران تأسیس شد. برای آگاهی علاقه‌مندان، نام و تاریخ تأسیس این مدارس در زیر آمده است (برای اطلاعات بیشتر دربارهٔ این مدارس، نک: سالنامهٔ وزارت معارف، ادارهٔ کل نگارش، از سال ۱۳۱۱ تا ۱۳۱۷ش).

۱. دوشیزگان، تأسیس ۱۲۸۶ش؛
۲. عصمتیه، تأسیس ۱۲۸۶ش؛
۳. درهٔ المدارس، تأسیس ۱۲۸۶ش؛
۴. نصرتیه، تأسیس ۱۲۸۷ش؛
۵. تربیت دختران، تأسیس ۱۲۸۷ش؛
۶. تربیت ناموس، تأسیس ۱۲۸۷ش؛

تأسیس مدرسه ناموس با مساعدت و همراهی میرزا حسن رشديه صورت گرفت

۷. ناموس، تأسیس ۱۲۸۷ ش؛ ۸. فیروز بهرام، تأسیس ۱۲۸۷ ش؛
  ۹. ساداتیه، تأسیس ۱۲۸۷ ش؛ ۱۰. قدسیه، تأسیس ۱۲۸۸ ش؛
  ۱۱. حشمتیه دوشیزگان، تأسیس ۱۲۸۸ ش؛ ۱۲. شوکتیه، تأسیس ۱۲۸۸ ش؛
  ۱۳. مخدرات اسلامی، تأسیس ۱۲۸۸ ش؛ ۱۴. عصمتیه، تأسیس ۱۲۸۸ ش؛
  ۱۵. زهراویه، تأسیس ۱۲۸۸ ش؛ ۱۶. محمودیه دوشیزگان، تأسیس ۱۲۸۸ ش؛
  ۱۷. حسنات، تأسیس ۱۲۸۸ ش؛ ۱۸. فاطمیه، تأسیس ۱۲۹۱ ش؛
  ۱۹. اعظمیه، تأسیس ۱۲۹۱ ش؛ ۲۰. معصومیه، تأسیس ۱۲۹۱ ش؛
  ۲۱. تهیه پرورش، تأسیس ۱۲۹۵ ش؛ ۲۲. خواتین عاصمیه، تأسیس ۱۲۹۵ ش؛
  ۲۳. نوبلوگان، تأسیس ۱۲۹۵ ش؛ ۲۴. شمس المدارس، تأسیس ۱۲۸۸ ش؛
- و همچنین مدارس دخترانه دولتی با نام‌های: ۱. نودار؛ ۲. عفاف؛ ۳. پوران‌دخت؛ ۴. منیژه؛ ۵. رودابه؛ ۶. روشنگ و نادر، که در سال ۱۲۹۷ تأسیس شده‌اند.

۶. مدرسه ناموس

طوبی آرموده دبستان «ناموس» را در سال ۱۲۸۷ ش تأسیس کرد. این مدرسه تا سال ۱۳۰۷، به مدت بیست سال، فعالیت فرهنگی داشت.

۶-۱. دبیرستان ناموس

طوبی آرموده در سال ۱۳۰۷ ش نخستین دبیرستان را تأسیس کرد. او از زانی بود که آرزو داشت روزی برسد که دختران به دانشگاه راه یابند. اگرچه ورود دختران را به چشم ندید؛ زیرا یک سال پیش از آنکه دوازده تن از دختران مدرسه‌اش به دانشگاه راه یابند فوت کرد. تأسیس مدرسه ناموس با مساعدت و همراهی میرزا حسن رشديه صورت گرفت. این مدرسه در منزل شخصی آرموده در خیابان شاهپور نزدیک چهارراه حسن‌آباد واقع بود. در نظام‌نامه مدرسه آمده بود که پیوسته یکی از دختران خانواده میرزا حسن رشديه در آن مدرسه تعلیم دهد.

پس از مشروطه، تحصیل زنان خلاف شرع دانسته می‌شد. گرچه در آغاز این مخالفت‌ها چندان آشکار نبود، پس از مدتی علنی و آشکار شد، چنان‌که برخی اشعار هجوآمیزی درباره مدرسه آرموده ساخته شد و بر زبان‌ها افتاد و دختران مدرسه متهم به بی‌اصالتی شدند. شب‌نامه‌هایی به مدرسه می‌افکندند و در آن‌ها مدیر و سرپرست را تهدید می‌کردند. با وجود این، آرموده دشواری‌ها را تاب آورد و سعی بیشتر در جلب‌نظر اولیای کودکان ورزید. در جلسات سخنرانی خود برای آنان از فواید آموزش عمومی سخن می‌گفت و زنان را تشویق به آموختن علم و ادب می‌کرد.

برابر سالنامه ۱۳۱۴-۱۳۱۵ و ۱۳۱۵-۱۳۱۶، دبیرستان ناموس در سال ۱۳۱۵ دارای پنج کلاس با ۱۴۲ شاگرد و ۱۲ معلم زن و یک معلم مرد مشغول به فعالیت بوده است. در سال ۱۳۱۶، تعداد دانش‌آموزان ۱۵۵ نفر بود. همان‌گونه که وی آرزو داشت،

بسیاری از
فرهیختگان
دبیرستان ناموس از
زنان بنام و کارآمد و
مانای کشور شدند

بسیاری از فرهیختگان دبیرستان ناموس از زنان بنام و کارآمد و مانای کشور شدند. برای نمونه به سه بانوی نامور اشاره می‌کنم.

۱. دکتر زهرا خانلری (کیا): نوه پسر شیخ فضل‌الله نوری و استاد دانشکده ادبیات فارسی دانشگاه تهران؛
۲. شمس‌الملوک جواهرکلام: نویسنده و فعال اجتماعی؛
۳. شیرین ملک‌زاده بیانی: پژوهشگر و ایران‌شناس.

۷. دبستان و دبیرستان شمس‌المدارس

در سال ۱۲۸۸ش دبستان ابتدایی دخترانه «شمس‌المدارس» تهران به مدیریت خانم عطایی، در خیابان امین‌الدوله، تأسیس شد. مؤسسان مدرسه خواهران مستغنی بودند که از زنان فاضل و هنرمند زمان خود بودند. بانو نصرت مستغنی زبان، ریاضیات، علوم طبیعی و هنر در دبیرستان تدریس می‌کرد و موجول خانم مستغنی ادبیات تاریخ جغرافی درس می‌داد. بعدها، در سال ۱۲۹۵ش، دبیرستان دخترانه به این مدرسه ضمیمه شد.

برابر سالنامه وزارت معارف از مدارس، دبیرستان شمس در سال تحصیلی ۱۳۰۹-۱۳۱۰ دارای پنج کلاس متوسطه بوده است و تعداد دانش‌آموزان از این قرار بوده‌اند: کلاس اول ۱۹ دانش‌آموز، کلاس دوم ۱۴، کلاس سوم ۱۵، کلاس چهارم ۲۶ و کلاس پنجم ۱۰ نفر.

در این سال، دبستان «شمس‌المدارس» در سال اول ۲۳، سال دوم ۲۴، سال سوم ۱۹، سال چهارم ۱۷، سال پنجم ۱۸ و سال ششم ۲۰ نفر دانش‌آموز داشت. در سال تحصیلی ۱۳۱۴-۱۳۱۵ دبیرستان شمس‌المدارس دارای ۵ کلاس و ۱۰۰ دانش‌آموز دختر بوده است. در سال ۱۳۱۵-۱۳۱۶ این آمار ۱۰۳ نفر بوده است.

دبیرستان شمس‌المدارس بعدها به «آفتاب» تغییر نام داد. درباره این دو خواهر هم باید جداگانه اطلاعاتی داد؛ زیرا این دو خواهر را باید از پیشگامان و ابداع‌کنندگان رشته‌های هنری دانست. کمال‌الملک درباره کارهای هنری نصرت گفته است کار من در مقایسه با کار نصرت مستغنی مزیتی ندارد.

۸. مدرسه صنعتی تهران

در سال ۱۳۰۲ش، عفت‌الملوک خواجه نوری، فرزند ابوتراب خواجه نوری ملقب به نظم‌الدوله و همسر کاظم خواجه‌نوری ملقب به نظم‌الملک، امتیاز تأسیس مدرسه «صنعتی» را از وزارت معارف گرفت و به مدت هفت سال آن مدرسه را با خرج خود اداره کرد. این مدرسه بعدها به نام «هنرستان خواجه نوری» تغییر نام داد.

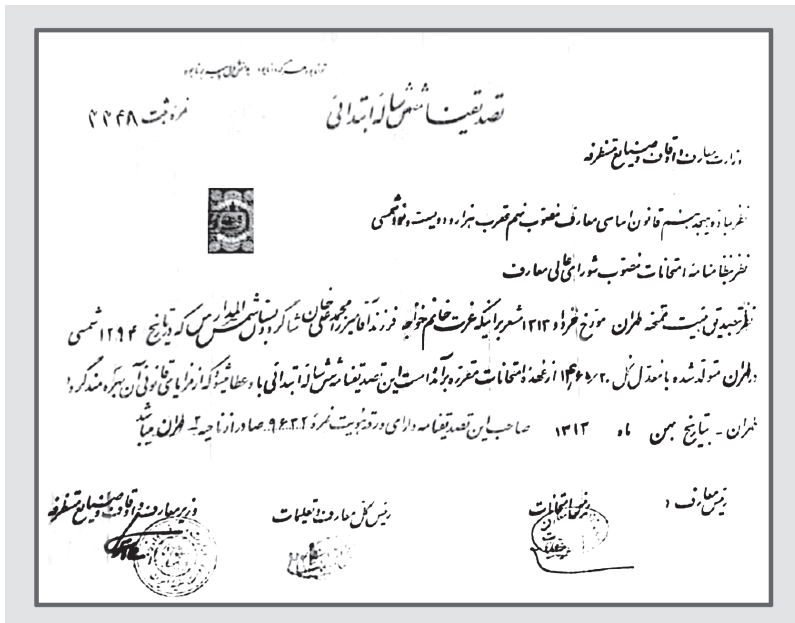
سال ۱۲۹۷ش تا سال ۱۳۳۷ق در همه وزارتخانه‌ها و دوایر دولتی نوشتن تاریخ وقایع با روز و ماه و سال قمری بود. اما در این سال با تصویب دولت سال خورشیدی

به جای سال قمری رواج یافت. بنابراین سال شمسی از سال ۱۲۹۷ خورشیدی رسمیت یافته است این سال برای وزارت معارف سال پربرکتی بود وزیر معارف در این زمان میرزا احمدخان نصیرالدوله (بدر) بود.

بدر تأسیس
دارالمعلمت را بر
تشکیلات مدرسه
«فرانکو پرسیان»
دختران بنا کرد

۹. دانشسرای دختران

از کارهای با ارزش بدر تأسیس «دارالمعلمت» بود. بدر تأسیس دارالمعلمت را بر تشکیلات مدرسه «فرانکو پرسیان» دختران بنا کرد. این مدرسه، که در سال ۱۲۸۴ دایر شده بود، علاوه بر دوره کامل ابتدایی، سه کلاس متوسط داشت. وزیر معارف برای تربیت و پرورش معلم زن، این مدرسه را به دارالعلمت تبدیل کرد و دستور داد دو نفر از شاگردان هفته‌ای سه روز برای یادگیری درس‌های مربوط به زنان و فن قابلیت به بیمارستان نسوان بروند. دوره دارالمعلمت چهار سال بود. درس‌های متوسطه را در سه سال اول می‌خواندند. در سال چهارم، برای یادگیری اصول تعلیم و تربیت و تمرین فن عملی و تدریس، در کلاس‌های ابتدایی همین دارالمعلمت درس می‌دادند. نکته جالب این است که در کنار دارالمعلمت یک دبستان ابتدایی وجود داشت. در سال ۱۲۹۷ علاوه بر تأسیس دانشسرای مقدماتی دختران، چهل مدرسه ابتدایی و هشت مدرسه متوسطه تأسیس شد. بنابراین در زمان وزارت بدر شرایط تأسیس مدارس جدید فراهم شد.

با نگاهی به
سرشماری سال
۱۳۰۱ش مشخص
می‌شود که تهران
از لحاظ فرهنگی
و علمی در سطح
بسیار پایینی قرار
داشته است

با این همه، گسترش مدرسه‌سازی دختران بسیار کند بود. با اینکه در سال دهم مدرسه دختران «مجانی» تأسیس شده بود، اما با نگاهی به سرشماری سال ۱۳۰۱ش. مشخص می‌شود که تهران از لحاظ فرهنگی و علمی در سطح بسیار پایینی قرار داشته است (برای آگاهی بیشتر بنگرید به: آشنایی با تاریخ مدارس دختران).

در سال ۱۳۰۱ش تهران ۱۹۶۲۵۵ نفر جمعیت داشت. این جمعیت در ده محله تهران زندگی می‌کردند. طبق آمار ده مدرسه دختران، که در سال ۱۲۹۷ تأسیس شده بودند، در این مدارس جمعاً ۹۲۸ دانش‌آموز دختر درس می‌خوانده‌اند. به ترتیب زیر:

۱. مدرسه شماره ۳۱ در ناحیه ارک، به مدیریت فرنگیس خانم، تعداد شاگرد: ۱۰۵ نفر؛
۲. مدرسه شماره ۳۲ در ناحیه دولت، به مدیریت افسر الملوک خانم، تعداد شاگرد: ۱۱۰ نفر؛
۳. مدرسه شماره ۳۳ در ناحیه حسن‌آباد، به مدیریت رخشنده خانم، تعداد شاگرد: ۱۱۴ نفر؛
۴. مدرسه شماره ۳۴ در ناحیه سبح، به مدیریت حشمت خانم، تعداد شاگرد: ۱۱۲ نفر؛
۵. مدرسه شماره ۳۵ در ناحیه قنات‌آباد، به مدیریت محترم خانم، تعداد شاگرد: ۱۱۴ نفر؛
۶. مدرسه شماره ۳۶ ناحیه محمدیه، به مدیریت فاطمه خانم، تعداد شاگرد: ۳۵ نفر؛
۷. مدرسه شماره ۳۷ ناحیه قاجاریه، به مدیریت سکینه خانم اغراری، تعداد شاگرد: ۱۲۵ نفر؛
۸. مدرسه شماره ۳۸ ناحیه بازار، به مدیریت حاجیه خانم، تعداد شاگرد: ۱۰۴ نفر؛
۹. مدرسه شماره ۳۹ ناحیه عودلاجان، به مدیریت مرصع خانم، تعداد شاگرد: ۱۰ نفر؛
۱۰. مدرسه شماره ۴۰۹ شهر نو، به مدیریت کوکب‌السادات، تعداد شاگرد: ۲۵ نفر.

در سرشماری سال ۱۳۰۱ تعداد دانش‌آموزان دختر مسلمان، مسیحی، کلیمی، و زرتشتی بدین شرح بوده است:

۱. دختران مسلمان: ۴۲۲۶ نفر؛
۲. دختران ارمنی (مسیحی): ۲۸۹ نفر؛
۳. دختران کلیمی: ۳۳۱ نفر؛
۴. دختران زرتشتی: ۲۳ نفر

درباره مدارس دختران ارمنه، کلیمی‌ها و زرتشتی‌ها باید جداگانه توضیح داد؛ زیرا در این جستار کوتاه نمی‌گنجد.

خلاصه اینکه از سال ۱۲۸۶ خورشیدی تا سال ۱۳۱۴ هیچ دختر دیپلمه‌ای به دانشگاه راه نیافته بود. رشد مدارس دختران بسیار کند و با مخالفت‌های عوام نیز روبه‌رو بود.

نخستین دخترانی که موفق به دریافت تصدیق ششم ابتدایی شدند

با اینکه نخستین مدرسه ابتدایی دختران در سال ۱۲۸۰ خورشیدی تأسیس شد، اما ده سال زمان بُرد تا در سراسر ایران، در سال ۱۲۹۰، نه دانش آموز موفق شوند به کلاس ششم ابتدایی برسند و مشغول به تحصیل شوند که از این تعداد فقط سه دختر موفق به دریافت تصدیق نامه ششم ابتدایی شدند. اما در سال ۱۳۰۷، چهل دانش آموز موفق به دریافت مدرک تحصیلی ششم متوسطه شدند.

برابر امضائیه وزارت معارف در سال ۱۳۰۷ ش، ۴۸ دانش آموز داوطلب دریافت ششم دبستان بوده‌اند که از این عده ۴۰ نفر قبول شدند و به دبیرستان راه یافتند. از سال ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۴ با اینکه در سال ۱۳۰۷ چهل دانش آموز دیپلم گرفتند، هفت سال بعد، در سال ۱۳۱۴، ۲۱۱ دختر دیپلم داشتند. در سال ۱۳۱۴ نظام نامه‌ای در شورای عالی فرهنگ به تصویب رسید که عده‌ای از بانوان با دادن امتحان کتبی در دانشکده ادبیات و دانشکده علوم پزشکی پذیرفته شدند.

از سال ۱۳۱۴ از ۱۹ نفر داوطلب، ۱۲ نفر از عهده امتحانات برآمدند و وارد دانشکده ادبیات شدند. برای آگاهی علاقه‌مندان به تاریخ مدارس دختران، به نام این پذیرفته‌شدگان اشاره می‌شود:

۱. زهرا اسکندری؛	۲. فروغ پیروزبخت؛
۳. شمسی سمیعی؛	۴. طوسیہ حایری مازندرانی؛
۵. فروغ کیا؛	۶. شمس الملوک مصاحب؛
۷. بدر الملوک بامداد؛	۸. بتول سمیزاده؛
۹. شایسته صادق؛	۱۰. زهرا کیا (خانلری)؛
۱۱. مهرانگیز منوچهریان؛	۱۲. تاج الملوک نخعی.

ناگفته نماند که این عده در سال ۱۳۱۷ موفق به دریافت مدرک کارشناسی شدند. بانوان دکتر طوسیہ حائری مازندرانی و دکتر زهرا خانلری (کیا) از نوه‌های آیت‌الله مازندرانی و شیخ فضل‌الله نوری بودند. بررسی درباره زندگی ادبی و اجتماعی شخصیت‌هایی مانند دکتر بدر الملوک بامداد، دکتر مهرانگیز منوچهریان، شمس الملوک مصاحب، فروغ کیا و زهرا اسکندری نیازمند پژوهش در آثار و نوشته‌های آنان است.

منابع

۱. وزیرزاده، سعید (۱۳۹۰). آشنایی با تاریخ مدارس دختران در ایران از ۱۲۸۰ تا ۱۳۱۷، انتشارات کوشش پاینده.
۲. وزیرزاده، سعید (۱۳۹۶). خاتون معارف ایران، انتشارات کوشش پاینده.
۳. فرخزاد، پوران (۱۳۷۸). دانشنامه زنان فرهنگساز ایران و جهان (از کتیبه تا تاریخ) تهران: زریاب.
۴. قومی، فخری (۳۵۲). کارنامه زنان مشهور ایران، تهران: انتشارات وزارت آموزش و پرورش.